

защиты прав по всем направлениям социальной и общественной жизни, которые подвергались правовому урегулированию.

Ключевые слова: Галичина, Австро-Венгерская империя, украинский язык, суд, судопроизводство.

Kondratyuk O. V. In relation to language question of conduct of rule-making on territory of Galychyna in composition Austria-Hungary.

In the article the language question of conduct of rule-making is analysed on territory of Galychyna in composition Austria-Hungary. The distinguishing feature of functioning of the Austria-Hungary judicial system and rule-making in Galychyna were actual legal inequality and absolute unprotectedness of Ukrainians in judicial bodies to the Austria-Hungary empire. A great-power policy was sent to claim of domination of «supreme» nation and on gradual denationalization of all minorities, in particular Ukrainians.

The row of laws which considerably limited the use of Ukrainian in rule-making in East Galychyna is accepted, where Ukrainians presented majority of population, and also assisted the removal of Judges-Ukrainians from judge positions, by numerous violation of their rights during a trial. It deprived the Ukrainian population of the proper defence of rights in all directions of social and public life, which was subject to the legal settlement.

Key words: Galychyna, Austria-Hungary empire, Ukrainian, court, rule making.

Стаття надійшла 25 грудня 2013 р.

УДК 352(091)(477)

С. І. Крамар

САМОВРЯДУВАННЯ РУСЬКОЇ (УКРАЇНСЬКОЇ) ГРОМАДИ КАМ'ЯНЦЯ У XV–XVII ст.

Досліджено особливості правового становища руської громади Кам'янець упродовж XV–XVII століть. Проаналізовано королівські привілеї, якими закріплювалися за такою громадою права на автономне управління та судочинство. Війт визнавався головною посадовою особою руської громади у місті. У сфері судочинства повноваження війта полягали у розгляді справ незначної складності та справ щодо порушення права власності. Лава – колегіальний виборний орган руської громади міста, до відання якого входив розгляд судових справ. Упродовж XV–XVII століть відбувалося неодноразове підтвердження особливого правового статусу руської громади Кам'янець, що передбачало обмеження можливостей впливу юрисдикції польської громади,

надання права на застосування руського писаного права та надання додаткових економічних привілеїв.

Ключові слова: руська громада Кам'янець, війт, лава, руське писане право.

Постановка проблеми. Русини завжди були корінним населенням міста Кам'янець. І за його багатоміткової історії храми та будівлі, що їм належали, знаходились на всій території міста. Населення Кам'янець спочатку було винятково руським, яке керувалось своїм правом, отриманим під час управління галицькими князями.

У грамоті князів Коріатовичів 1374 року не вбачається поділ населення міста на національні громади. Тоді міська громада ще не мала права обирати собі війта. Війт був посередником між правителями краю та мешканцями міста. Такими ж посередниками були в свій час тивуни та отамани. Грамота Коріатовичів чітко відокремлює підвідомчість воевод і війтів. Вона не містить інформацію про необхідність участі у судочинстві представників громади. Війт, керівник міського самоврядування в Україні у XIV–XVIII ст., призначався князем або королем.

Згідно з привілеєм 1374 року литовськими князями Коріатовичами надавалося кам'янецькому війту право повної влади у карних справах.

Так чи інакше, але руське населення здавна користувалось своїм звичаєвим правом, і, звісно, повинно було зіткнутись з польським населенням, яке, користуючись магдебурзьким чи німецьким правом, посіло у місті першорядне місце [1, с. 200–201]. Дослідження феномена самоврядування Кам'янець особливо актуально для історії держави і права України, оскільки унікальність міста зумовлена існуванням у часи середньовіччя на невеликій території окремих юрисдикцій русинів, поляків і вірменів.

Стан дослідження. Окремі питання устрою та судочинства руської громади Кам'янець були предметом досліджень М. Владимирського-Буданова, М. Грушевського, О. Пламеницької, М. Петрова, М. Ролле, О. Сементовського Ю. Сіцінського. Однак подальший розгляд питання устрою та управління окремих громад у місті Кам'янець на Поділлі не втрачає актуальності та є важливим досвідом функціонування систем муніципального управління.

Метою статті є дослідження правового становища руської громади Кам'янець упродовж XV–XVII століть, аналіз королівських приві-

леїв, якими закріплювалися за такою громадою права на автономне управління та судочинство.

Виклад основних положень. Королівські чиновники і польські феодали невпинно вели наступ на руське (українське) населення міста. Незважаючи на те, що місто формально жило за магдебурзьким правом, польська адміністрація втручалася у справи русинів і вірмен, обмежувала їх права у вирішенні загальноміських питань. З появою 1434 року польського магістрату русини розпочали відчувати утиски з його боку.

З цього приводу М. Грушевський вказує: «...привілей на німецьке право, виданий 1374 р. Коріатовичами, також не містив ніяких застережень на не користь не-католиків, але призначений був в першій лінії для міщанства чужоземного, спровадженого Коріатовичами. В результаті міщанська громада, що користувалася з привілеїв признаних сею хартією і організації німецького права, зложила ся головно з Поляків і зайняла привілейоване становище в місті. Обставини, що робили з Камінця польську страдницю против Руси й Литви, також мусіли причиняти ся – правительственними впливами, до такого панування польського елемента в Камінці. Русини були як не зовсім, то майже виключені, скільки можна судити, від міських свобод; через те руська людність упадала й підносила скарги до короля» [2, с. 247].

Утворення польської юрисдикції спричинило низку ускладнень внутрішньоміського життя. На відміну від литовців, поляки бачили зміцнення свого впливу на Поділля шляхом збільшення чисельності польського населення. Це було зрозуміло з огляду на протистояння православ'я і католицизму. Розпочався значний приплив поляків до міста, де на той час сформувалися як стосунки між органами самоуправління національних громад українців і вірмен, так і межі заселених ними територій. Але якщо свого часу вірмени прийшли до міста як прибульці й оселилися на найменш залюдненій південній околиці острова, не насаджуючи свою віру й не претендуючи на владу, то поляки прийшли як репрезентанти нової офіційної влади і нової офіційної релігії. Це спричинило значні зміни, а вони не відбувалися без конфліктів [3, с. 40]

Унаслідок призначення представників руської громади (війтів) урядом та утисків з боку польської громади руське населення залишало місто. Місто стало пустіти та занепадати. Щоб надати значному за кількістю міському населенню можливість вільного існування, у місті виникла потреба у низці королівських привілеїв.

Перші такі привілеї були надані королем Казимиром IV 1491 року. Щодо вказаного привілею О. Сементовський у праці «Каменец-Подольский» 1862 року зазначає, що причиною надання 1491 року королем Казимиром IV привілею руській громаді Кам'янця на право обрання власного в'їта було те, що призначувані в'їти до того часу зловживали своїми правами, що спричиняло шкоду не тільки громаді, але місту загалом.

Право на обрання в'їта полягало в тому, що: 1) члени громади самі обирали в'їта з-поміж себе, та могли будь-коли його змінити на іншого; 2) в'їт набув права самостійно вирішувати судові спори на підставі «руського звичаєвого права» з «правом меча»; 3) в'їт набув права приводити учасників спору до присяги без участі возного; 4) юрисдикцією руського в'їта охоплювалися не тільки русичі з цілого Королівства, але й прибулі з-за кордону; 4) русини звільнявся з-під юрисдикції воєводи, каштелянів і старост. Першим руським Кам'янецьким в'їтом був Микола з Пястржиць [4].

Основну причину, яка зумовила видання привілею руській громаді 1491 року, пояснює М. Владимирський-Буданов, зазначаючи, що привілеї 1491 року наданий руській громаді щодо окремої юрисдикції в частині вибрання руських в'їтів і права судити за руським законом громадян руської народності та гостей руських був тимчасовим заходом, з метою недопущення їх відходу з міста [5, с. 178].

Правове значення привілею 1491 року для руської громади Кам'янця розглядав також М. Грушевський. Так, дослідник сумнівається у твердженні М. Владимирського-Буданова, що русини до 1491 року мали своїх в'їтів і лавників іменованих королем, а не виборних. На його думку, за привілеєм 1491 року руські міщани отримали право обирати собі в'їта з-поміж русинів та за потреби його скидати. Историк зазначає: «Прикінці XV в. правительство Казимира Ягайловича зробило до міських відносин поправку таку, що дало камінецьким Русинам організацію осібну від головної міської: вони дістали право вибирати особного свого в'їта, спільним вибором всіх Русинів, і в потребі – його скидати.

Сей в'їт мав юрисдикцію над всіми Русинами Камінця й приїзжими у всіх справах, судити мав «руським писаним правом», а апеляція на нього йшла до старости. Таким чином поруч привілейованої громади німецького права, *de facto* польської, організовано руську громаду, з неповною міською організацією: окрім того, що її віддано під апеляцію старості, бракувало в ній виборної адміністраційної

власти – бурмістрів і райців (консулів), і неясним лишалося її становище супроти сих урядників польського Камінця» [2, с. 247].

Через деякий час після видання привілеїв 1491 року королівські чиновники, а також члени польського магістрату стали втручатися в права представників руської громади Кам'янця, утискаючи їх, притягувати русинів до своєї юрисдикції. Тому необхідними були подальші підтвердження прав, дарованих руській громаді привілеєм 1491 року. Саме тому виникла потреба у наданні різних роз'яснень відносин руського населення з представниками польського народу.

Вперше права, надані привілеєм 1491 року, були підтверджені королем Сигізмундом Августом 1549 року. За твердженням М. Владимирського-Буданова, за привілем короля Сигізмунда Августа з 1549 року русинів звільнено з-під юрисдикції бурмістра та польських ратманів [5, с. 179].

Наступне підтвердження особливого правового статусу руської громади Кам'янця було здійснено на Краківському сеймі 1553 року. Король, задовольняючи прохання руського вїта (у деяких джерелах Назара Григоровича, у інших – Назарка Котовича), на всі часи вилучив руських міщан з-під влади бурмістрів польських і надав можливість їм керуватися своїм «руським писаним правом». Окрім того, як указує О. Сементовський, русинам було надано право апеляцій безпосередньо до асесорського суду [4, с. 51].

Основними джерелами права руської громади Кам'янця було власне «руське писане право» – «Судебник» Казимира Ягайловича 1468 року, Перший Литовський статут 1529 року, давнє звичаєве з князівських часів право [1, с. 212]. Одним з основних джерел матеріального права в судових справах для руської громади була «Руська правда» [6, с. 213–214].

На наш погляд, заслуговують на увагу окремі положення королівської грамоти 1553 року, які дають можливість зробити певні висновки стосовно статусу руської громади до отримання відповідного привілею. Основою для аналізу є переклад документу, здійснений Ю. Ролле.

По-перше, слова грамоти «хотя все это король Казимир разрешил и за себя и за своих преемников **до времени**» (виділено автором) дають підстави констатувати тимчасовий характер привілею руської громади Кам'янця 1491 року.

По-друге, у перекладі грамоти 1553 року міститься таке формулювання: «...король изъял и освободил русских горожан от всякой

юрисдикції всіх вообщє воевод, каштелянов, старост, буркграбіев, судей, подсудков и других начальников и должностных лиц...». На наш погляд, таке формулювання свідчить про те, що до з виданням королівської грамоти 1491 року члени руської громади були підпорядковані воеводам, каштелянам, старостам, буркграбіям, суддям, підсудкам та іншим посадовцям, що, своєю чергою, виключало поширення на русинів норм магдебурзького права, якими керувались поляки.

По-третє, поряд із змінами у правовому статусі руської громади, які стосувалися організації самоврядування, грамота 1553 року надавала громаді додаткові привілеї економічного характеру. Зокрема, руським міщанам було дозволено виробляти і продавати горілку, на що мали до того часу право тільки представники польської громади Кам'янця.

1555 року король Сигізмунд Август дозволив русинам і вірменам оселятися між поляками-католиками. Така милість короля до русинів, що виражалась у даруванні ним окремого самоуправління та зрівнянні їх з поляками, була прийнята останніми з незадоволенням. Міщани-поляки розпочали насильно притягувати русинів до свого суду, всупереч королівським привілеям, тому руський вїйт знову звернувся зі скаргою до короля, і Сигізмунд Август 1557 року на варшавському сеймі підтвердив права русинів, і за їх порушення звелів стягувати з польських бурмістрів, радних та інших посадових осіб по 14 гривень. Однак і це не захистило руське населення Кам'янця від зазіхань поляків, і права його повинні були оберігати та підтверджувати наступні королі – Генріх Валуа, Стефан Баторій, Сигізмунд III та інші.

Як зазначалося в люстрації 1565 року, «Кам'янець має потрійне населення щодо народності і потрійну юрисдикцію (судочинство). Поляки користуються першістю і судяться за магдебурзьким правом. Русь судиться за правом і звичаями руськими і має свого вїйта. Вірмени – за звичаями вірменськими і також мають свого вїйта. У всіх справах, що стосуються цілого міста, представником його є рада або вїйт права польського» [7, с. 300].

1658 року польський король Ян Казимир підтвердив право української громади на самоврядування і призначив для її Ратуші кам'яний будинок біля церкви Св. Яна (Іоанно-Предтеченська церква) у центральній частині міста, який знаходився на садибі міщанина Кіріака [8, с. 326]. Будинок зберігся до тепер. Вважають, що причиною переміщення магістрату стала пожежа на Руському ринку, під час якої будинок ратуші повністю згорів. Водночас король звільнив цей будинок

від усіх громадських податків і повинностей, також дозволив побудувати млин на річці Смотрич із зобов'язанням надавати частину помолоту до королівської казни або старостам. Всі ці привілеї були підтверджені королем Михайлом Корибутом 1669 року.

Землеволодіння жителів української громади розміщувалися з південного та південно-східного боків Старого Міста і отримали назву «Руські фільварки», яка існує й досі. Вони зосереджувалися в межах річки Смотрича і Мокші, тягнулися від Карівасар – аж до Дністра [9, с. 379].

Конфлікти між руською та польською юрисдикціями не припинялись у всі часи їх існування у окремому вигляді. Особливо ці чвари посилювались з половини 16 століття, коли релігійні події у Європі спровокували у Польщі сильний фанатизм серед католиків, а потім – ще більше, коли почались козацькі повстання, що викликали взаємну неприязнь русинів і поляків [1, с. 204].

Після Андрусівської російсько-польської угоди 1667 року, за якою Поділля залишилося за Польщею, польська шляхта посилювала наступ на українське населення. Перед турецьким загарбанням 1670 року руська громада міста втратила своє право на самоврядування, руський магістрат був об'єднаний з польським. Як зазначає М. Владимирський-Буданов, 1670 року Кам'янець отримав права, якими не користувалося ні одне місто України-Руси; та за те сею постановою руська юрисдикція була знесена, чи то, в офіційному вислові, dokonалась інкорпорація руської юрисдикції в юрисдикцію польську з рівністю прав обох народностей в магістраті і громадських заведеннях» [5, с. 179]. Водночас Є. Сіцинський вказує, що самоврядування руської громади зліквідовано у 1670 році в спосіб інкорпорації руської юрисдикції в польську зі зрівнянням у правах представників обох націй [1, с. 204].

Авторитетний дослідник Кам'янця М. Петров зазначає, що у період турецької окупації Кам'янця упродовж 1672–1699 років українська громада мала своє самоврядування на відміну від польської [6, с. 221]. Саме такою обставиною можливо пояснити остаточну втрату руською громадою права на місцеве самоврядування після завершення турецької окупації, оскільки в цей період політика польських властей набрала антиукраїнського характеру. Русинам заборонялося мати своє самоуправління, вони підпорядковувались польському магістрату. Православним і євреям заборонялося проживати у місті, закривалися всі церкви і лише одна з них передавалася греко-католикам. Латинська

мова затверджується як така, якою мали вестися справи в адміністративно-судових органах Поділля. Внаслідок цього, як зазначає В. Степанков, становище українських міщан Кам'яця залишалося вкрай складним [10, с. 224].

Висновки. Офіційне визнання права на самоуправління руської громади Кам'яця відповідно до привілею 1491 року було спробою Речі Посполитої зберегти таку громаду та відмежувати її від юрисдикції польського магістрату. Королівський привілей 1491 року варто розглядати тимчасовим заходом, що мав на меті не допустити відхід русинів із міста. До видання королівської грамоти 1491 року члени руської громади були підпорядковані воєводам, каштелянам, старостам, бурграбіям, суддям, підсудкам та іншим посадовцям, що, своєю чергою, виключало поширення на русинів норм магдебурзького права, якими керувались поляки. Упродовж XVI–XVII століть відбувалося неодноразове підтвердження особливого правового статусу руської громади Кам'яця, що передбачало обмеження можливостей впливу юрисдикції польської громади, надання права на застосування руського писаного права та надання додаткових економічних привілеїв.

1. Сецинский Е. Город Каменец-Подольский Историческое описание / Е. Сецинский. – К.: Тип. С. В. Кульженко, 1895. – 247 с.

2. Грушевський М. С. Історія України-Руси: у 8 т. / М. С. Грушевський. – Т. 5. – Львів: Наукове Товариство ім. Шевченка, 1905 – 708 с.

3. Пляменицька О. Камянець-Подільський / О. Пляменицька. – К.: Абрис, 2004. – 256 с.

4. Сементовский А. М. Каменец-Подольский / А. М. Сементовский // Архив исторических и практических сведений, относящихся до России. – СПб., 1862. – Т. 4. – С. 1–78.

5. Владимирський-Буданов М. Німецьке право в Польщі і Литві. Розвідки про міста і міщанство на Україні-Руси в XV–XVIII в. / М. Владимирський-Буданов. – Львів, 1904. – Ч. 2.

6. Петров М. Б. Місто Камянець-Подільський в 30-х роках XV–XVIII століть: проблеми соціально-економічного, демографічного, етнічного та історико-топографічного розвитку. Міське і замкове управління / М. Б. Петров. – Камянець-Подільський: Аксіома, 2012. – 480 с.

7. Історія міст і сіл Української РСР: в 26 т. Хмельницька область / АН УРСР. Ін-т історії; голов. редкол.: П. Т. Тронько (голова) та ін. – К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1971. – 706 с.

8. Петров М. Б. Історико-топографічний розвиток вірменських кварталів Кам'яця-Подільського у XV–XVII ст. / М. Б. Петров // Наукові праці

Кам'янець-Подільського державного університету: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський – 2005. – Т. 15. – С. 320–331.

9. Петров М. Б. Міські землеволодіння в структурі економічного життя Кам'яця-Подільського XV–XVIII ст. / М. Б. Петров // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський, 2005. – Т. 14. – С. 375–388.

10. Степанков В. С. Становище Кам'яця-Подільського та умови життя його мешканців у роки турецької окупації (1672–1699) / В. С. Степанков // Проблеми етнографії, фольклору і соціальної географії Поділля: науковий збірник. – Кам'янець-Подільський, 1992. – С. 221–225.

Крамар С. І. Самоуправління руської (української) общини Каменця XV–XVII в.

Исследованы особенности правового положения руськой общины Каменца на протяжении XV–XVII столетий. Проанализированы королевские привилегии, которыми закреплялись за таким обществом права на автономное управление и судопроизводство. Виит признавался главным должностным лицом руськой общины в городе. В сфере судопроизводства полномочия виита заключались в рассмотрении дел незначительной сложности и дел относительно нарушения прав собственности. Лава – коллегиальный избирательный орган русского общества города, к веданию которого относилось рассмотрение судебных дел. В течение XV–XVII веков происходило неоднократное подтверждение особенного правового статуса руськой общины Каменца, что предусматривало ограничение возможностей влияния юрисдикции польской общины, предоставление права на применение писаного права и предоставление дополнительных экономических привилегий.

Ключевые слова: русская община Каменца, виит, лава, руськое писаное право.

Kramar S. I. Self-government of Rusky (Ukrainian) community of Kamianec in XV–XVII centuries.

The author investigated features of legal position Rusky's community of Kamianec. Analyzed Royal privileges, which were of such community law on thea autonomous administration and legal proceedings. A viit was recognized as the chief official body of Urrainian community in the town. A viit was at the head of lava (judicial body of that time).

Viit's jurisdiction authority was to consider minor lawsuits between private individuals and proprietary right infringement cases. A lava was a collegiate elective body of Polish community of a city that managed judicial proceedings.

Key words: Rusky community of Kamianec, viit, lava, risky written law.

Стаття надійшла 8 листопада 2013 р.